

Ano, stát se básníkem!

Hry se slovy

Jan Dostal

Jedna část cesty k probuzení hlubšího smyslu pro jazyk - nebo řekněme: k probuzení básnické vlohy - spočívá v trpělivém otvírání srdce pro básnický jazyk. O to se snažil náš dosavadní výklad. Jde o to vnímat, cítit, prožívat to, co odlišuje jazyk básní od běžné hovorové řeči. Nežádat od veršů v první řadě myšlenková sdělení, informace, nýbrž právě to, čím se báseň liší od jakéhokoli běžného zpravodajství. Dalo by se to - s nutnou dávkou opatrnosti - vyjádřit i takto: nehledat v básni především to, co oslovuje naši „normální“ představivost, ale naopak, její obsah více méně nadsmyslový.

To je tedy jedna část cesty k prohloubení našeho smyslu pro jazyk a pro poezii. Ale pro rozvíjení umělecké tvořivosti to nestačí. I nastávající skladatel musí sice intenzivně studovat skladby mistrů minulých epoch; ale to je jenom jedna část jeho přípravy. Druhou část musí tvořit *praktická cvičení*. Něco podobného platí i pro rozvoj tvořivosti malířské, sochařské nebo herecké. I nám teď půjde o aktivní činnosti rozvíjející vlohy k básnickému vyjadřování.

Není třeba začínat hned pokusy o skládání básní. Ani budoucí skladatel nezačíná tím, že by se pokoušel psát symfonie; budoucí herec nezačíná tím, že by zkoušel hrát Hamleta. (I když je pravda, že budoucího umělce to často pudí, aby nějak napodoboval hotové umělce. Ne, to samozřejmě není nic zavrženíhodného, a není to na škodu. Ale je dobře si osvojit trpělivě a vědomě jednotlivé umělecké prostředky od nejprostších ke stále složitějším.)

Tedy - máte chuť psát básně? Nu, chcete-li, zkoušejte si to. Ale pokud možno nepodceňujte drobná cvičení, která mohou rozšířit váš obzor, ukázat vám bohatství různých tvůrčích možností a také vám přispět, abyste stále lépe rozlišovali mezi zrním a plevami, mezi uměleckým výtvozem a jeho banální nápodobou, mezi básnickými verši a rýmovačkou.

V podstatě se všechna ta „cvičení“ dají shrnout pod jediný pojem: „hry se slovy“. Kdo chce psát básně, měl by se v každém případě zajímat o jazyk, měl by se jím rád zabývat, sžívat se s ním, a také hrát si s ním, mazlit se s ním. „Cvičení“, která teď uvedeme, ukazují několik možností, jak se například s jazykem mazlit. Netvoří ucelený systém. Jejich pořadí se dá měnit. Je také možné je chápat jen jako podněty pro vymýšlení jiných, vlastních cvičení. Pro budoucího básníka by taková „hra se slovy“ neměla být namáhavou povinností, nýbrž zajímavou zábavou. Nezapomeňme, že v každé básnické činnosti je dokonce skryta hra se slovy. Nemáte chuť si trochu s jazykem pohrát? Zkuste to!

Mladý Mozart si rád někdy pohrával se slovy velmi rozverně. Připomene nám (o začátek dopisu adresovaného jeho sestřenicí. Český překlad velmi dobře vystihuje ráz originálu.

„Nejmilejší tetičko, kočičko!

Váš mně tak drahý dopis jsem obdržel - podržel, a z něho poznal - uznal, že se panu strýčkovi - sýčkovi a paní tetě - Bětě a Vám - sám dobře daří - vaří; i my jsme chvála Bohu zdraví - pávi. Také dopis - popis od tatínka - papínka se správně dostal do mých pracek - placek. Doufám, že máte již také - a jaké? - moje psaní - hraní, které jsem Vám poslal z Mannheimu. Tím lépe, lépe tím! - Nyní ale něco rozumného: - Je mi velmi líto, že pan prelát - salát - byl již zase raněn mrtvicí - palicí; přece však doufám, že se mu s pomocí Boží uleví zase - prase. Píšete mi - Vy, že splníte svůj slib, který jste mi dala před mým odjezdem z Augsburgu, a to brzy - mrzí; nu, měl bych z toho jistě radost - žalost. Píšete ještě dále, ano vyjadřujete se, říkáte zkrátka, prohlašujete, dáváte mi na srozuměnou, vysvětlujete mi, prozrazujete, přejete si, toužíte, žádáte, chcete, ráčíte, poroučíte, dáváte mi najevo, zpravujete mne, oznamujete mi, že vám mám také poslat svůj portrét. Eh bien, pošlu Vám jej jistě - čistě. Máte mne ještě ráda? To věřím. Tím lépe, lépe tím! Ach ano, takový je již světa běh, někdo má peníze, jiný jen

měch. Na čí jste straně? - na mé, není-liž pravda? Rád věřím. Teď vám přeji dobrou noc, pytel blech na pomoc. - Zítřka si popovídáme již rozumněji. Ani nevěřila mi byste říci věci mám spoustu že vám; uslyšíte již ale zítra to. Zatím se mějte dobře!“

Dopis nám ukazuje několik možností, jak si hrát se slovy. Předvádí nám hned tři takové možnosti:

Vyhledávání rýmů k danému slovu, ale i vychutnávání nejrůznějších vztahů mezi rýmujícími se výrazy (prelát - salát).

Vyhledávání synonym, tj. slova se stejným nebo obdobným významem (vyjadřujete se - říkáte - prohlašujete...). Mimochodem: je to cvičení obzvlášť užitečné pro překladatele a tlumočníky!

Tady stojí za to si zkusit i něco trochu odlišného, totiž vyhledávat slova nikoli obdobného významu, ale obdobného „vnitřního gesta“. Příklad:

Vytrysknout
Vylítnout se
Vyvalit se
Vystříknout
Vystřelit
Vyletět
apod.

Hra se slovosledem. Ale raději ne tak jako Mozart, ne prostě přeházet slova, nýbrž hledat různé možné slovosledy a všimnout si, jak se tím mění význam věty. To je mimořádně účinné cvičení pro tříbení smyslu pro český styl. Čeština na rozdíl od jiných jazyků neurčuje nijak přísně pořadí slov ve větě. Jenomže když seřadíte slova různě, měníte větný přízvuk a tím případně hlavní důraz pokaždé na jiné slovo:

Včera večer jsem ztratil *svou legitimaci*.
Svou legitimaci jsem včera večer *ztratil*.
Svou legitimaci jsem ztratil *včera večer*.

Uvědomujete si rozdílnost těch tří sdělení? Je důležité si pokaždé položit otázku, které slovo ve větě je nejzávažnější, a podle toho určit jeho umístění ve větě; přitom je dobře si představit, jak by asi zněla příslušná věta, kdybychom ji četli nahlas. (Všimněte si, jak právě na otázce českého slovosledu zoufale troskotají překladatelé přednášek R. Steinera!)

Jsou ovšem ještě další možnosti, jak rozvíjet jazykovou představivost:

Spisovatelka Božena Benešová si tříbila smysl pro jazyk soustavnými drobnými hrami se slovy. Zakládala si zápisníčky, do nichž zapisovala nej- různější slovní úkoly - například *vyhledávat slova začínající určitou stejnou slabikou* (například *za, ha*) apod.

Na jednom místě její novely „Don Pablo, Don Pedro a Věra Lukášová“ bychom našli odraz těchto jejích malých cvičení:

„Omdlít! Jaké je to zase krásné slovo! zarazila se Věra náhle. A jak je vůbec podivné, že všechna slova, která začínají s „o“, jsou tak význačná, že při nich člověka napadá hned tolik věcí: Othelo, Orinoko, ochránce, obránce, olbřím - a především oblast!
Oblast! Oč je to krásnější, než kdyby se třeba řeklo: kout nebo i vznešeně: zátiší. Mohla by snad sama před sebou obstát, kdyby si teď řekla: já jdu do svého kouta (to je jako z první obecné) nebo já jdu do svého zátiší? (to je jako do tajného kabinetu). Ale říci: já jdu do své oblasti, vlastně my jdeme do své oblasti, to je něco jiného!“

Nebo další možnost: *vymýšlet slova mající obdobné citové zabarvení*, nebo slova spřízněná s určitým temperamentem. Tedy například:

Slova pro choleriky: oheň, vzruch, vztekly, prudký, bojovat, gejzír atd.

Slova pro flegmatiky: slon, hora, skála, pomalý, sedět, chutný atd.

Jako předstupeň pro hledání námětů k drobným básním může sloužit *tvorba krátkých průpovědek* na způsob „mudrosloví“. Učitel si může představit určitého žáka a položit si otázku, jaký asi obraz by mohl na něho působit blahodárně? Pregnanci takovým průpovědkám dodá, zpracuje-li v nich dvě protikladné představy - například:

„Krásné je modré nebe, ale krásný je i prudce plápolající oheň.“

„Pamatuj, že kočičí tlapka sice měkce našlapuje, ale může ošklivě škrábnout.“ „Nikdy nejsi sám, Pavle. Tisíce hvězd se na tebe stále dívá.“

Přípravným vstupem do říše veršování může být *vyhledávání aliterací*, skládání aliteračních veršů. Je možné k tomu přistoupit tak, že si zvolíme určitý námět a pak vymýšlíme dvojice slov spřízněných s tímto námětem a začínajících stejnou hláskou. Zase může učitel waldorfské školy přitom myslet na určité dítě a na to, jakou by mu mohl napsat básničku na vysvědčení. Malý příklad:

Námět: skála.

Dvojice slov: tmavá a tvrdá

vzdoruje vichrům

brání se bleskům

stále strmí

přetrvá přívaly

Pro shrnutí do miniaturního celku bude patrně ještě třeba trochu doplňoval. vynechávat, přehazovat; tak vznikne malá sloka:

Skála

Temná a tvrdá

přetrvá přívaly

vzdoruje vichrům

po celá staletí stojí a strmí

mlčelivá a mocná

Samozřejmě bude užitečné se k takové básničce vracet a trpělivě ji upravovat a opravovat. Ukázka jiných námětů:

Motýl

V slunečním světle

míhá se modravý motýl

Jako sen se snáší

líbezně laškuje

lehounce líbá

něžně se klonící květ

Rytíř

Co cíl je můj

Rázně se rozjet

křížit kopí

mocně mávat mečem

bít se a bránit

a vyjít co vítěz

Tento druh aliteračních veršů se ovšem zásadně liší od někdejších severských aliterací. Vlivem rozdílné výslovnosti řady souhlásek budou české ali-terace postrádat údernost aliterací v dávných germánských eposech, jako také nebudou sloužit epickým textům. Ale rozhodně mohou podpořit jazykovou fantazii.

Abych si ověřil možnosti aliteračního veršování v češtině, pokusil jsem se před léty o delší aliterační báseň. Nikoli jako vzor, ale jako podnět ji zde uvedu.

Bouřka

Do moře mraků zapadá slunce,
a přece stále sálá a sálá.
To horko jako by houstlo.
Na pole doléhá dusno,
dusno, až svírá se dech.
Nehnuté stojí skály,
nehnuté na nich staré stromy,
nad nimi nehnuté oblaka obří.
Zemi tiskne tajemné ticho.
Čas se zastavil. Čeká. Číhá.
Co to? Jako by cosi se zvedlo,
jako by cosi zvířilo vzduch,
jako by tlumeně duněly dálky.
Odkud to proniká ten podivný praskot,
úpění, vzdálené vzdechy?
Cosí se žene žíznivě blíž.
Hle, už se valí větrné víry,
už se zhoupla mohutná mračna,
po nich křížují černavé čmouhy.
Vichřice prudce zvířila prach.
Strašlivě sténají stromy,
jak se ve větru kloní a klátí.
Tajemně ztemnělo nebe, napůl se snáší noc,
jen nad obzorem, tam jiskří jas
a oheň odtamtud šlehá vždy blíž.
- Přes pole prchá skupina srnek. –
A zas ten nehnutý, napjatý klid.
Země zatajila dech.
Náhle se blýsklo. Blesk!
Roklí se rozlehl rachot,
ozvěna otrásla vzduchem.
A zas! A znova!